

ЛИСТОПАД

Звелося літо і не знатъ,
Як день за днем минув,
І серпень дав, що можна дати,
І вересень майнув...

Морозний вітер в гай і ліс
Подув з холодних міст
Й нещадно з дерева обніс
Червоножовтий лист.

І висне небо в ті часи,
Немов циновий дах,
І стигнуть краплі від роси,
Як слізи, на гілках.

А ти, що осени настиг,
Та просвітку не знав,
Чи хоч єдиний лист зберіг,
За котрим жалкував?

І чи хоч краплю теплих сліз
Зоставив від весни,
Щоб плакати так, як плаче ліс
За вітром восени?

НЕ ЧУЄ

Я в нові одежини
Уберуся;
Вийду на дороженьку,
Подивлюся.

По дорозі дощиком
Накрапає;
Як поїхав милий мій,
Та й немає!

Виплинь з хмари, сонечко,
Верх долини;
Ой, вернися, серденько,
До дівчини!

Щоб долина весело
Зеленіла;
Щоб дівчина, плачучи,
Не марніла.

Хмара сонце застуге
Ще й мурує;
Чи живий лиш милий мій,
Що й не чує?..

КОБЗАР

Мій кобзар — не той вояка,
Що колись в старовину
Вкупі з келепом і списом
Брав бандуру на войну.

Мій кобзар — не запорожець,
Що, одягнутий в шовки,
Грав, як стіни Трапензунта
Руйнували козаки.

Невидючий і убогий,
З бідним гралом за плечем,
Він чвалає полохливо
За малим поводитирем.

І з двора у двір заходе,
На бандурі виграва,
І під дзики струн то псальму,
То про Лазаря співа...

«А заграй мені, кобзарю,
Про Підкову та Сомка,
Про Хмеля, про Дорошенка,
Ще й про грізного Сірка!»

«Ні, не знаю! Може грати
Попадевої біди,
Про Хому та про Ярему
Та хіба Сковороди?»

Як Чичіточка ходила
Гостювати до зятів?
Чи Міщанки чи Дворянки?—
Сих так я б тобі зумів!»

Грай, що хоч; бо й те ізгине
Гей, ізгине, як туман...
Грай, мій лірник невидючий!
Грай, останній з Могикан!

ЧОМ НЕ ДАЛИ ДОЛІ

Мамо, мамо! ви хвалились,
Що жили та й не журились;
Так чому ж ви вашій доні
Не дали своєї долі?

Сватав писар — ви раділи,
З москалем би заручили;
А спитать, то я б сказала,
Що Василечка кохала.

Круг мене весна пишиться,
Кожній травці любо щ сниться;
Квітка п'є росинку чисту
І шепоче лист до листу;

Сонце озеру сміється,
Коло рибки рибка в'ється,
Птах, що крихту серця має,
Милу піснею вітає!

А моя весна настала
Без привіту, та й пропала!
Мамо, мамо! чом ви доні
Не дали своєї долі?

1889

НІЧ Св. ВАЛЕНТИНА

Коло ліжка дорогого
Я звести очей не зміг:
Смерти дитятка святого
Не дрімаючи стеріг.

Знемогали рученята
І холонули ніжки;
Але карі оченята
Все горіли, як зірки...

Все горіли, все горіли,
І, неначе повні дум
Невимовних, говорили:
«Нащо слѡзи, нащо сум?»

Вроди тілечка малого
Я відсіль не заберу:
Тільце зглибне, та від того
Я душею не умру.

Близько мить моя: над мною
Херувими упадуть,
Візьмуть душечку й з собою
В райські кущі понесуть.

Але й там я не забуду,
Хто любив мене, й до вас
Прилітати з неба буду
У таємний ночі час...

Впала північ... Потухали
Іскри карих оченят,
І над ліжком зашурчали
Легкі крила янголят...

ЗОЛОТА БАНДУРА

(З народових оповіданнів)

Синім небом вкрита, нивами обвита,
Тягнеться слобідка над старим Дніпром;
Але на неї сонце і тепла і світа,
А Дніпро з подолу дише холодком.

У садки слобідка весело вгорнулась,
В вишні і калину вкутались хатки;
Під вагою ягід слива перегнулась
І горять, як червень, макові грядки.

Бачу я під згір'ям вулицю й будинок,
Станю і комору, клуню на току:
По зелених вікнах гайстри і барвінок,
І криницю й верби в вогкім холодку.

Думаю: будинок ставив пан заможний,
А хоч і не справжній пан, так старшина;
Бо такі оселі дба собі не кожний,
А хіба — у кого вистаче казна.

Так я собі думав; а тою порою,
Горблячись недужно на міцний ціпок,
Впоперек дороги тихою ходою
Близько поуз мене йшов старий ділок.

«А добридень, діду!» — «Та й добридень, синку!»
Я його до тину сісти попрохав,
Й на моє питання, хто живе в будинку,
Він мені цікаву дієпись сказав.

Він казав: пора та ще не за горою, —
Мабуть, і всього там буде чи не з рік,
Як в сьому будинку з зятем та дочкою
Жив уже доволі літній чоловік.

Але на бандурі вмів він добре грати;
Рано й пізно грати він на її любив;
І пісням нікого не прохав навчати, —
Сам навчивсь і грало сам собі зробив.

Поки міч держалась, поти і жадобу
Щиру до роботи мав він; а вкінці,
Як померла жінка, всю свою худобу
Взяв та й передав він зятеві й дочці.

Маєток і стягу лугу дніпрового,
Поле і скотину, — все він їм оддав,
Та не дав бандури: тільки і святого,
Тільки й дорогого, що собі він взяв.

Та й беріг же лірник неоцінне грало!
Завжди воно висло в шані на стіні;
Сердивсь, щоб, крий боже, пилом не припало:
А щоб струн торкнувсь хто — е, вже, се ні-ні!

Йде, було, він зранку, сяде під вербою,
Що в ясну криницю, тріпотно глядить:
Вдаре по бандурі смілою рукою
І на струнах рідну пісню пробіжить.

Люди не минали хати чепурної,
Й хто старого діда-лірника не знав,
Хто його бандури не любив гучної?
І яких він тільки там пісень не грав?

Чи прочани пройдуть, а тоді багато
Їх ходило в Київ,— не минуть його;
Просять, щоб заграти: він загра про свято
І не стане грати іншого чого.

Хлопці та дівчата празником зберуться:
«Нам веселу пісню,— серце розігрій».
В лірника старого руки стрепенуться
І веселу грає ввічливо старий.

А приміте в кого ківш біди та лиха,
Він веселу пісню зразу закінча,
Сумної заграє бережно і стиха,
Так, що грядом ллються слъози в слухача.

Знав він і козацьких. Тих, було, згадає,
Так і сам не втерпе, серце защемить;
Слухає, як дума в дзиках замирає,
А слъоза на вії іскрою горить.

Й по сусідніх селах знали бандуристу:
І туди він грати іноді ходив;
Всюди його пісню, щирю і огнисту,
Мир невередливий слухати любив.

От і жив по всяк день в згоді і шанобі
Лірник невсипущий; а далі найшла
Хіть іти на прощу: так у Київ пробі
Тягне його сила з рідного села.

Треба хоч на старість богові молитись,
Йде прочан багато, й я туди піду.
«Та куди вам, тату, з ними порівнятись,
Ви уже старенькі, знайдете біду!»

Не послухав лірник; взяв своє убрання,
Та ціпок дубовий, щоб сміліше йти,
Попрощавсь з сім'єю; на саме ж прощання
Приказав бандуру пильно берегти.

День іде і другий, третій проминає,
Далі і неділя й друга утіка;
А про батька чутки нізвідкіль немає,—
Журиться і внучка, журиться й дочка.

Раз вечірнє сонце крізь бұзок пробилося,
Вдарило на стекла промінням ясним,
А відтіль на стіну,— і позолотилась,
Зразу вся бандура золотом густим.

Струни перервались, і в той час таємний
Всій сім'ї здалося, що з бандури зник
І пробіг по хаті невимовно - темний,
Невимовно - тихий і журливий дзик:

«Ой, сів пугач на могилі,
Та й крикнув він: пугу!»

«Що воно бандурі, мамо, поробилось,
Що за невидима гра на її рука.
Ох, коли б та з дідом лихо не случилось»—
Мовила онука бліда й боязка.

Мама одвічала: «Бог його бороне
Од біди й напасти по усякий час!
Заспокойся, доню; то воно червоне
Сонечко промінням вдарило на нас».

Не було надії в матернім одвіті;
А на те й прочани сповістили їх:
«Приказав вам батько довго жити на світі;
Він уже царствує з тиждень у святих.

Ми прийшли з вечерні: він нам і говорє:
«Помирати буду, занедужав я;
Та нема бандури, горе ж моє, горе,
Де моя бандура, де ж вона моя?

Помиратъ не страшно: всім нам помирати;
Не втечеш від смерти; та як би хоч раз
На моїй бандурі голосно заграти;
А заграв би гучно я в останній час:

«Ой, сів пугач на могилі...»

Ми йому не вірим,— завжди він шуткує;
Кажемо: вставай лиш, час уже тепер
Сісти за вечерю: а старий не чує,—
Миттю похилився з лави та й умер».

Отоді вже тільки вся сім'я дізнала
Правду непорушну по примітам тим,
Що душа їх батька Пугача заграла,
Як бандура вкрилась світом золотим.

НЕРОЗУМНА МАТИ

На степах зелених вітри загуділи,
Вітри загуділи, тирсу похилили.
Похилилась тирса, бо вже добре знає,
Що наш край веселий віку доживає;
Що настиг Текеля Дніпрові пороги,
Що скоро погинуть козаки-небоги;
Що стали москалі Січу руйнувати,
В сурми засурмили, вдарили в гармати.
Січа замовкала, Січа замирала,
Гей, велику смуту дітям zostавляла!
Вдарилися діти в Тилигул до лями;
А ми все лугами, та очеретами.
Нас Дніпро разносив; нас степи вкривали;
Нас луги од спеки і людей ховали.
Й де не опинилось бідних небораків?
Бігли ми й до Турка і до Австріяків;
Бігли й до Малътизів і до Анатолі,
Щоб шукати щастя, щоб шукати долі.

І шукали долі, та того не знали,
Що з Дніпром та з степом ми її сховали, —
Вдруге заховали; а про те й забули,
Що ще та й недавно Січу нам вернули.
Гей, ти Січе — Січе, нерозумна мати,
Чом ти не зуміла віку протягати?
Гей, ти Січе — Січе, що ти наробила,
Що й сама пропала, та й дітей згубила!

НЕДОРІД

Чом не спиш ти, сиротино,
В пізній ночі час?
Спи тихесенько, дитино:
Бог не спить за нас!

Вчора я проголодала
В горі та журбі,
Так тому і не давала
Молочка тобі.

Недорід у нас: нічого
Поле не дало;
А коли й зійшло у кого, —
Сонцем попекло.

Так тепер, хвалити бога,
Цар звелів дарма
Дати хліба, скільки змога,
У кого нема!

Спи ж, мале моє, тихенько;
Завтра про біду
Ми забудемо; раненько
В волость я піду.

Хай запише писар в книжку
Позив мій, як зна,
То й мені дадуть потрішку
Борошна й пшона.

Я горща води нагрію,
Вкину галушок,
На підсмажечку олію
Чи салбця шматок.

Втихомирся ж, сиротино,
В пізній ночі час,
Та й засни, моя дитино:
Бог не спить за нас!

1892

НЕЗАБУТНЯ

Глухої ночі в пізній час
На ліжку пишному ти спала...
Давно те діялось у нас,
Давно тії пори не стало!

По плечам мармурним твоїм
Збігали коси, як потоки;
Нерівно полом'ям жарким
Горіли, завжди бліді, щоки.

Округ тебе чарівні сні,
Як вітреці в гаю, літали
Й на свято пишної весни
Іти з собою зазивали.

Тоді ввижалася тобі
Квітками всипана дорога,
Гаї, озера голубі
І яр широкого полога.

Од того часу мрії святих
Багато весен пролітало;
Ані тебе, ні снів твоїх
Уже давно, давно не стало!

Куди ж ті весни пронеслись,
Куди ті мрії подівались,
І де юнаки, що колись
Перед тобою уклонялись?

Тебе один я не забув;
Один я пам'ятую милу,
І щоб ні діяв, де б ні був,
Твою провідаю могилу...

Я довго плакав, та не став
Даремно сліз гарячих лити,
Як, все ізвідавши, дізнав,
Що вік не солодко прожити.

А якби йшли години злі?
Так, може, й краще ти зробила,
Що, все забувши на землі,
В могилі тихо започила!

ПОБРАТИМА

Верба моя срібна! Вітвяну і чисту
Зростили тебе не діброва, не ліс:
Була ти ще гілка, без жодного листу,
Як я тебе в вербну неділю приніс.

Я зрізав і верх і кінець у стволині,
Дубці невеличкі круг тебе вломив,
І проміж кущами сухої калини
На грядці у землю холодну встромив.

Встромив, та й покинув на божую волю
Пускати коріння й рости, чи всихать
Одній без призору, а сам свою долю
Завіявсь по білому світу шукать.

З тієї пори позагинуло стиха
Заледве не все те, що з нами росло;
А що і зосталось, то в неміччі й лиха
Багато з собою на плечах несло.

Краї милий згадав я тієї години,
Згадав батьківщину, й схотілось мені
Побачить і небо і землю родини,
Де в радощах перші побачив я дні

І в город мій рідний прийшов я. Стрівалось
Багато народу, та тільки що тих,
Хто з нами тут ріс, я не бачив: здавалось,
Серпом та косою позрізано їх.

Знайшов я город наш: стоїть запустілий,
Тини поламались, садок погорів...
А де ж та вербиця, той паросток милий,
Що я колись в землю отут садовив?

Не паросток вздрів я: на грядці стояла
Унизана листом висока верба;
І вогкість і тиша кругом царювала
Під гіллям зеленим рясного стовпа.

Зрадівши їй, буцім коханій дитині,
Сказав я: «Вербице, здорова була!»
Й здалося, неначе і знизу й з вершини
Вона свої гілки до мене тягла.

Пішов я під гілки; верба опустила
Над мною і низько і бережно їх,
Од сонця пекучого голову вкрила
І хаяла¹ в листях зелених своїх.

¹ Пестила.

«Так ти, мое древо, того не забуло,
Хто дубчиком в землю тебе посадив?
А людям же все те, як в морі, втонуло,
Що зміг я зробити і що я зробив!

Пошли ж тобі, боже, коріння могуче
І силу велику в зелених гілках,
Щоб легко ти зносила сонце пекуче
Й тепло тебе гріло б на мерзлих грядках!»

МАСНИЦЯ

«Жінко! люди говорили:
Масниця зайшла;
А млинців ще ми ї не їли,—
Може б ти спекла?»

— Ну, нехай! як буде з чого,—
То тоді ї кажи;
А теперечки гнідого
В сани запряжи;

Їдь у город, та в крамниці
Набери всього:
І олії, і мукиці,
І того й сього,—

Ось карбованець!— Радешній
Іде чоловік,
Каже: «Боже мій справдешній!
Дай же довгий вік

Тій громаді, за торішній
Присуд, що дала,
Щоб шинки на віки вічні
Вивести з села;

Без шинків вільніш народу
Зводити кінці;
Бо хоч п'єм тепер ми воду -
Так їмо ж млинці!»

Іде далі мій небога,
Баче хуторок;
Коло хутора дорога
І, як слід, шинок.

У шинку розмови чути,
Чути гвалт і крик...
«Чи заїхать, чи минути?»
Дума чоловік.

«Та заїду вже погрітсья!»
Двері відчинив,
Попрохав води напиться,
Та рубля й пропив!

Отака йому причина:
Як пропив, то й спить;
А надворі хуртовина,
А мороз кипить!..

День почавсь; дітки вставати
З печі почали,
Та у матері прохати
Млинчиків вчали.

А у неї серце б'ється,
Сну їй не було,
Що старого, їй здається,
Снігом замело!..

ОРЛЯЧИЙ СОН

Спить орел на темній скелі
І покій царя свого
Хають сосни, що, як релі¹,
Густо виснуть круг його.

Спить орел не ворухнеться,
Мов трава в південний жар;
А у сні йому здається,
Що летить він вище хмар;

Що під ним степи широкі,
Повз дороги могилки;
У ярках терни й глибокі
Дишуть холодом балки;

Що без пам'яті татари
Мчаться в зеленях степів;
А вдогін їм, наче хмари,
Лави бравих козаків.

Тріпонуєсь орел крилами,
Вгору голову підняв
Й клекче: бенкет перед нами
Буде десб з татарських страв!

Тихо знявсь орляка з скелі,
Сизі крила розпустив
І од скель в степи веселі
Попід хмарами поплив,

Тай подався в Дике - Поле,
Верстви й милі пролетів;
Баче: поле всюди голе,
Ні татар, ні козаків...

¹ Як гойдалки, колиски.

Тільки й чуто, що з тернами
Зашелеще вітерок:
Тільки й видно між кущами,
Що гадюччя й ящірок.

Розпластавсь орел на крилах,
В небі крапкою дріжить;
Крів кипить в орлячих жилах:
Жде він—ворог побіжить...

Аж піднявся вітер буйний,
Понад степом полетів;
Рвав кущі й траву розруйний,
Та орлові й загудів:

«Не побачеш, орле брате,
Що ти бачити ізвик:
Поле, славою багате,
Втихомирилось навік...»

Вітер далі й далі мчався,
Все щось жалібно гудів;
А орел до скель подався,
Та проклін всьому клеکتів...

НАД ПОТОКОМ

По зеленому садочку
Гожа дівчинка іде
І квітки зриває з грядок,
Та в передничок кладе.

Рве і ружу й незабудьки,
І любисток молодий;
Рве без ліку, рве без жалю
Жоден паросток хиткий.

І як рвала — все співала
Пісню весело вона;
Бо її малому серцю
Усміхалася весна...

Збігла дівчинка з сугорбка
До долини на потік,
Щоб розкидати на ньому
Жмутки зірваних квіток.

Кида ружу й незабудьки,
І любисток молодий...
Не пустуй, моя пустушко,
Не розкидуйся — постій!

То ж ти віру, то ж надію,
То ж коханнячко своє,—
Все ти кидаєш потоку,
Що накроще в тебе є!

А як ружу і любисток,
Й незабудьки голубі
Понесе потік з собою,—
Що зостанеться тобі?..

І на жах мій заспівала
Пісню весело вона;
Бо її малому серцю
Усміхалася весна.

ВОВКУЛАКА

(Народове казання)

Колись у нашій слободі
Пішли не знать які розмови,
Що всі хазяйства у біді,
Бо щось не доютьсь корови.

Ще ввечері, то й так і сяк,
Повільно трохи подоїти;
А вже уранці, то ніяк
Не можна й краплі націдити.

Відкіль взялась така біда,
Хто мирові в хазяйстві шкоде,
Хто тих коровок забижда,—
Нікому в розум не приходе.

Та вже дізнавсь — таки один,
Нехай йому од миру дяка,
Павло — тутешній селянин,
Що робе шкоду вовкулака.

«Стривайте, каже чоловік:
Я згодіяти дам пораду,—
Він ніччю швандяти ізвик,
Так ніччю я його й засяду».

Пішов ще звечора Павло,
Сів за ворітьми на ослінці;
А щоб не холодно було,
Натяг сіряк, та й каже жінці:

«Іди ж ти, жінко, в хату спать,
Та з хліва випусти собаку;
А я зостанусь дожидать
Отут, щоб злапать вовкулаку».

Ну, то й сидить він; але зирк,—
Аж щось іде прямцем до його,
Павло від жаху ні чичирк,—
Так те озвалося до його:

— А що ти робиш тут, Павло?—
«Та я... та я... сидю та й тільки!»
— Та тільки всього і було?
Ну, то й сиди собі, хоч скільки!

Сиди ж ; сиди, та не вставай,
Аж поки сонечко не встане;
А світом встань; та спать лягай,
Якщо й до тебе сон нагляне!»

Сказавши се, воно пішло
Прямцем по вулиці від його,
І як сховалось, так Павло
Не став боятися нічого.

«Стривай же, каже, вражий син,
Стривай, проклятий вовкулака!
Хіба ж вас десять? я один,
То й ти ж один тут, розбишака!»

Отсе сказав Павло, та й мав
Скоріше бігти навздогінця;
Так де ж тут бігти, як пристав,
Мов камінюка, до ослінця.

Пристав та й тільки чоловік!
Підніме руки, ноги зложе,
Поверне й голову на бік;
А весь піднятися не може!

Крутивсь-вертівсь, туди й сюди,
Та вже як божий світ занявся
І встало сонечко, тоді
З свого він сідала піднявся.

Піднявсь, та в хату як шмигне,
А в хаті жінка-цокотуха,
Немов свята, кудельце мне;
А там роззявила вже вуха!

Старий мовчить. Вона б зараз
Присікалась його питати:
Та що, та де, та як? щоб враз
Усе, що діялося, знати.

Так не таківсьбкий чоловік,—
Зирнув, та й каже господині:
— Коли ти хоч короткий вік
Скінчатъ, як слідує людині,

Так не чіпай мене,— дивись:
Он, бачиш, висне мотовило?
Так щоб воно, бува, колись
Тебе по спині не хопило!

ПІД ВЕЛИКДЕНЬ

Може б, мамо, ви нам з ласки
Та дали святої паски,
Ще й червоних яечок,
Що красили про діток?
— Постривайте: свято в мене
Буде завтра посвячене;
Завтра янголи з небес
Скажуть вам: христос воскрес!
І вже час той недалечко,
Що покотиться яечко,
Й ви погонитесь за ним
І червоним і ясним.—
Позаснули хлопчєнята,
Й снітьсє їм, що янгєлята
Кличуть голосно з небес:
«Годі спатъ: христос воскрес!»
І що пада недалечко
Коло їх святе яечко,
А на сході світ зорить,
Сонце плине і горить!

ПОХОРОНИ

Йшов я по городу в грязь і непогоду;
З хмар безперестанно дощ хлюпотів
І не стрівалось нікого народу,—
Вітер холодний гудів та гудів...

Тихо з-за шпилью на биту дорогу
До кладовища повертував вниз;
Бачу: труну, непокриту й убогу,
Хлопчик-погонич на йому повіз.

Прості і бідні були похорони:
До упокою їх причіт не вів,
І не співали, не били й у дзвони;
Ані хреста, ні святих корогвів.

Тільки й родини труну проводжало,
Що, дрижучи під дощем, до кісток
Змокши дівчатко її обіймало,
Мов ту гіллячку засхнувший листок.

Повоз доїхав якраз до могили,
Грабарі стиха труну підняли,
Бережно в землю її опустили,
Яму зарили і горбик звели.

Дівчинка мовчки і бліда стояла,
Поки не вкрили могилу аж вкрай;
Тільки ж що вкрили, як камінь, упала
Й крикнула: «Матінко рідна, вставай!»

Галасу дитського мати не вчула,—
Так і замер він проміж домовин,
Й знову підвода назад повернула
В клекіт щоденний мурованих стін...

НА ВЕСНІ

Проблищали, як ті крапельки роси,
Й пролетіли, наче вітер, ті часи,
Як круг тебе тут, і пишна і ясна,
Царювала несподівана весна.

З гір в долини віяв свіжий вітерок,
Шурготів в ярузі бішений потік;
В різні фарби одяглися квітки
І до гнізд злітались з щебетом пташки.

Щоб робити у природі щирий рай,
Рано з сонцем ти під сонцем шла у гай,
І як зорі ллють на свіжий лист росу,
Ти на все лила розвагу і красу.

• Де твої ступали срібні підківки;
Там сміялися і травка і квітки;
А під променем жарких твоїх очей
Заливався без угаву соловей.

І тепер тут грає сонце золоте,
І тепер така ж весна кругом цвіте,
Та без тебе плачуть гори і луги,
І діброви, і зелені береги.

Квітка хоче на ушко тобі сказати,
Що вона тебе бажає привітати,
І, піднявши вгору дзюбики свої,
«Чом не йде вона?» тбохтбохчуть солов'ї...

ЖМУТОК

Досяг він схований свій жмуток
Давно пожовкнувших листів,—
Старий і дорогий здобуток
В безодню сплинувших годів.

Огнем палив той жмуток руки,
Бо, беручи його, він знав,
Що, повний тріпота і муки,
В останній раз його він брав.

Ось розгорнувся лист закритий,
Дорогий лист проміж всіми;
То лист від милої, облитий
Колись гарячими слізьми.

Вона писала: «Сонце сходе
І світ ясний на землю ле;
А понад мною ніч заходе,
Що людям світу не дає!»

Вона йому казала: «Друже,
Веселий погляд мій погас;
В німічних грудях ніє дуже
Важкою вразою підчас.

Ти знаєш сам, що в іншу пору
Як сон очей, було, біжить,
Я без омани і докору
Уміла вірить і любить.

Тепер, коли що ти згадаєш
Заглянуть іноді сюди,—
Своєї лади не пізнаєш,—
Так краще чекай і не йди!»

І стиснув він листа рукою,
До його чолом припадав...
Що ж, мила, здійлось з тобою,—
Пожовклий жмуток не сказав!

ТРИ ДОРОГИ

На світ прийшов я, щоб в світі змігти
Легшу дорогу до долі найти.
Дітство пробігло, і з рідної хати
Весело вийшов я долі шукати.

Вийшов, та й бачу, що прямо з-під ніг
Шлях у триручче далеко побіг...
Думаю: як би щасливу дорогу
Вибрати з трьох, що лягли по пологу?

Взяв я правою і єю пішов
Сміло, мов тут уже й долю знайшов.
Пахло весною, земля парувала;
Крізь її кору трава пробивала

Жилки листочків своїх молодих,
Вогких і сяйних од рос золотих;
Хмари по синьому небу не плили;
Снігом холодним яри не білили;

З норок глибоких до теплого дня
Лізла купками мала комашня...
Далі ішов я: озера блищали;
Крилами крячки об воду черкали;

Проліски лізли крізь корні вільшин,
Лист пробивався із сірих стволин...
Бачу й дивуюсь: що далі, то більше
Стали ярини й жита зеленіше,

І починає трава до колін
Лізти по взбіччях веселих долин.
Прямо іду я, доходжу до гаю,—
З гаю веселого, наче із раю,

Теплим подуло в мене вітерком,
Вкрилося листями древо кругом;
Сонце весняне світило і гріло,
Рослін в землі і тягло й золотило;

Тисячі пташок в убранні весни
Пісні тріщали свої голосні
І величання природи вражали
Тими піснями, як вміли і знали.

Думи мутилися, кидало в жар...
Повний святих і невідомих чар,
Далі б ішов я, так ось перед мною
Шлях заставлявся крутою горою,

Й ходу крізь неї ніде не було...
Щось мене сумом і жалем взяло
І, як крізь сльози, душі говорило:
«Все пропадає, що серце любило!

Думку про весну од себе жени,—
Вдруге не вбачиш своєї весни!»
Треба було мені знову вертатись,
Іншого шляху до долі питатись.

Я і вернувся, трируччя знайшов,
Ліву дорогу узяв і пішов;
Сонце над нею пекло і горіло,
Рослін без жалю, як кипнем, варило;

Дні хмаринки, нема й вітреця;
Вогкість зцілюща не йде з озерця;
Те, що недавно з землі вилізало,
Витяглося вгору і спать починало.

Йшов я все далі. Зелені жити
Силу з землі перестали тягти;
Вниз похилилось високе колосся.
Й золотом з верху до корня взялося.

Спішно піднявшись на ранній зорі,
З косами йшли на жнива косарі;
Коси від жодного маху блищали,
Різали колос і дзвінко бряжчали.

¹ Полог — долина.

В поле далеко веселі й гучні
Дужих в'язальниць летіли пісні...
Потім вже й коси бряжчать перестали;
Важко у копи снопи полягали;

Й ті, що колоссям пишались, лани
Спали в сухій і убогій стерні...
Далі не йшлося; та вже перед мною
Й шлях заставлявся крутою горою...

Де ж воно літо? І літо пройшло!
Щось мене сумом і жалем взяло
І, як крізь сліози, душі говорило:
«Все пропадає, що серце любило!

Шлях ти далекий зробив, та дарма:
Долі твоєї тут, мабуть, нема!»
Жаль було й літа: а треба вертатись
Іншого шляху до долі питатись.

Я і вернувся, трируччя знайшов
І по середній дорозі пішов...
О, то найгірша тяглася дорога!
Вкрита грудками і зелом убога,

Вся у тумані, кальна і смутна,
Не звеселила б нікого вона!
З поля вже забрані жито й пшениця,
Даве стодоли багата пашниця;

Ключ за ключем голосних журавлів
В вирії далекий давно пролетів;
Гнеться під вітром вершина дубова,
Плаче й сумує за листом діброва;

Плаче й сумує діброва, а сніг
Білою скатертю по полю ліг...
Вітром і хололом дише від його,
Втішити серце не знайдеш нікого.

Серцю прихильних немає уже;
Що ж після нас прийшло,— те нам чуже.
Все нам чуже тут — природа і люди:
Холодно, темно і сумно усюди!

Гони пройшов я і взяв мене жах
Вмить перенявся холодний мій шлях,—
Край його чорна бескеда лежала
Й темрява землю кругом облягала.

Іншого шляху я більше не знав
І над безоднею каменем став;
А невідома, таємная сила
Із-за безодні мені говорила:

«Долі позаду ти більше не жди,
Через безодню безбоязно йди
І не жахайся тієї дороги,
Що поведе тебе в інші пологи!»

Глянув я прямо; а прямо зорить;
Віра веде мене в світ, що горить...
О, якби там та не стало зоріти,—
Краще було б нам і в світ не ходити!

1894

ПІСНЯ

Ранньою зорею
Козаки вставали,
Зброю готували,
Коней посідляли;

Коники заграли,
Козаки майнули;
А за козаками
Й радощі минули...

Де ж вона та стежка,
Що до хати Йвася
Від мого садочка
Весело тяглася?

Все я виглядала,
Все я його ждала;
А тимчасом стежка
Терном заростала...

Вийду ж я у поле,
Та орла побачу;
Дику мою птицю
Вбачу та заплачу.

Заклекчи з - під хмари, —
Він тебе почує,
Що його дівчина
Все за їм сумує.

Птиця моя дика!
Полети по - волі
До мого Івася,
Що гуляє в полі.

А не схоче вчути, —
Ти вже догадайся,
Та до мене, орле,
Краще й не вертайся!

ЧУПРИНА

Стрівся з кумом кум та й каже:
«Що се, куме, за причина,
Що у тебе незвичайно
Настовбурчена чуприна?»

Одвічає кум до кума:
— Тее значе, що згодився
Я на ярманок поїхатъ
Та старій і похвалився.

А вона за ту новину
Ухопилась, як за вітку, —
Тягне з прискринку дуката
Та й кладе в мою калитку.

За свого мені дуката,
Каже, ти купи чоботи,
Та з сап'яну, та червоні,
Та хорошої роботи,

Щоб блищали так, як сонце!
Не пропий же, та не гайся;
А процвиндриш копитала,
Так додому не вертайся!

Я на ярманок приїхав;
А живіт і розходився;
Люди кажуть, щоб до шинку
Швидше їхав, та лічився.

Там, спасибі їм, давали
Все якогось ліку з перцем,
Поки й справді з того ліку
Не полегшало під серцем.

І zostалися у мене
Копитали невеликі,
Так, що жінці тільки й стало
На гарненіє черевика.

А вона на їх лукава
Й подивитись не схотіла:
«Де чоботи, де сап'янці?»
Та чуприну і вхопила...

І тебе я, куме, раю:
Стане жінка турбувати,
Щоб купив ті їй чоботи,—
Не берися купувати!

ОСТАННІЙ З МОГІКАН

Іде чумак заморений,
Курою покритий;
Іде шляхом - Сагайдаком
Помимо ракити.

Не б'є чумак волів своїх,
Бичем не махає:
Іде собі та ввічливо
Ракиті гукає:

«Ракито ж ти, раkitонько!
Рясне твоє листя
Сховай мене й волів моїх
До себе в захистя.

Один я йду,— товаришів
Шукав, так немає:
Старі степи зруйновано
Й чумаки вмирає».

Гука чумаки закурений;
А яструб з ракити
Одвічує: «Широкий степ,
Та тісно прожити».

Колодязі рандовані,
Вода висихає;
Воли ідуть, та все ревуть,
Що паші немає.

Гей-гей, воли, воли мої,
Воли круторогі!
Покопані й поорані
Чумацькі дороги.

Уже ж по тим доріженькам
Нам хур не возити:
Востанне ми до Криму йдемо,
Та й годі ходити!

КЛЕЧАНА НЕДІЛЯ

Добрим людям дав бог свято;
А роботи ще багато:
Треба й хату чепурити,
Треба й призьбу поновити.
Потім того на подолі
Ми нарвемо трави доволі;

В лузі клечання зламаєм,
Чебрецю понариваєм,
Ще й кануперу і м'яти,
Щоб у хаті діл заслати.
Над ворітьми, до притики,
Заткнемо гілля осики,
Щоб в їх відьма не ходила,
Людам шкоди не робила.
А тоді кажу, Андрійку,
Дми та дми у жоломію;
Бо тоді одна робота,
Щоб тягти дуду до рота,
Та по запічкам никати,
Та мандрики¹ витягати.
Краще ти в нове гарненько
Одягнись і йди швиденько
В божу церкву, та зарані,
Бо тепер святки — клечані;
А валандаться не гоже;
Та гляди мені: крий боже,
Цілий тиждень ти на річку
Не ходи ні вдень, ні в нічку!
Бо там грають з осокою
Лоскотарки під водою,
І почнуть цікаві лади
Підмовлять тебе до ради;
А потім, як вже обманють,
Та в садки свої заманють,
То й порвуть тебе на шмаття,
Щоб закидати в латаття.
Може, я того й не вбачу;
Але все ж таки заплачу,
Як почую: «Ой, Марійко!
Згинув в річці твій Андрійко!».

¹ Сирники.

ГОРА

Стоїть гора високая,
Та й світ заступає,—
Кому ж воно той божий світ
На світі мшає?

Гора моя, гора моя,
Гора крутобока!
Аж в небо ти змагаєшся,
Як дума глибока!

Простір тобі великий є,
Та й нам його треба;
Не застуй же вершиною
Ні сонця, ні неба,

Щоб можна їм і нас було
Теплом обливати:
Обридне ще й в сирій землі
Без світу лежати!

ПОПІА

Я не дивуюся тому,
Юначе, силами багатий,
Що ти весіллю одному
Радів би віки слугувати;

На те в тобі і кров кипить,
На те твій вид здоров'єм дише,
У очах полум'я горить,
І сила грудями колише.

Але той бішений потік
Несе і радощі, і скруту,—
Так пий з його зцілющій сок
І геть розхлюпуй злу отруту.

Направ свій човен так, щоб він
Не в нетри плинув по потоку,
А ніс тебе в раї долин,
У пристань тиху і глибоку...

І довго, довго човен біг,
Все між бездонями хитався,
Поки до пристані настиг
І вітром більш не колихався.

Там подорожній захотів
Зирнуть на кинуту країну,
Та і жахнувся: ряд годів
Поруйнував йому родину.

Де ділись ті, що силу й міч,
Мов що нікчемне, розкидали;
Що ніч у день, а день у ніч,
Як божевільні, повертали?

Де ті, що шаною жили
І перед владою вклонялись;
Хіття до праці не несли
Й по горло в золоті купались?

Пропало все воно в гурті:
І шана й влада, міч і сила,
Без міри золото, та й ті,
Що всім безсумно володіли.

А хто жадав собі за смак
Згинати спину перед сильним,
Уже не в'ється, як черв'як,
Над його попелом могильним!

ОГИР

На просторі і на волі
Мчитьсья огир в Дикім Полі;
Поле дике, та й в коню
Море полум'я й вогню.

Поводи й узда у його,
Наче з золота ясного,
І стремена і сідло
Лиснуть карбами, як скло;

Ще й попона з кармазину
Перекинута на спину;
Але блиск того добра
Крие негідь і кура.

Все пошарпане, побите,
Кров'ю чорною облите...
Огир бігу не спиня,—
Страшно глянуть на коня!

Ось на терен він наткнеться,
Ось на камінь він спіткнеться;
Упаде ж він, упаде
Й нізавіщо пропаде!

Неудержний, неслухняний,
Кінь-арабець, кінь огняний!
Де, кажи, хазяїн твій,
Запорожець молодий?

Чи в степу, чи коло стана
Ти свого покинув пана;
Й нащо кинув ти його
Помирати одного?

Кінь ірже, та не говоре,
Тільки з вітром в гоні споре,
Тільки землю б'є в одвіт,
Не жаліючи копит;

Все летить, летить тернами,
Будяками, бур'янами,
По бескедам і ярам
В здобич беркуту й орлам...

РАКИТА

Густими гілками покрита й повита,
На райській долині стояла ракита
Розкішно і пишно. Батьки не зазнали,
І хто і коли ту ракиту садили.

Верхи її сонце південне палило,
Кругом її вітром гарячим варило;
А в гіллі й під гіллям жили невиводно
І тінь заспокійна і вогкість холодна,

Під срібнозеленим ракитячим листом
Ховалися птиці: і івілка з свистом,
І одуд чубатий з сумовним дудінням,
І божая бджілка з веселим гудінням.

Стояла ракита рясна без поміхи
І втомленим людям, і птиці для втіхи,
Поки не наплинула чорная хмара
Й торохнули в дерево блискавка й чвара.

Відразу й без жалю розруйнії сили
Зелену й хорошу ракиту розбили,
І замість недавно міцної рослини
Зостались нікчемні горілі руїни.

О, горе, ти горе! чого без розбору
Ти ломиш і вжиток і вроду не в пору,
І нащо минаєш багато на світі
З того, що давно тут пора б скоренити?

ЛЕБІДЬ

Гордовитий, повний сили,
Розсікаючи траву,
Плавав лебідь білокрилий
По глибокому ставу.

Й пливучи під темним дахом
Вілх і аїра кущів,
Все чогось ховався з жахом
Від таких же лебедів.

І як в вирії в пору ранню
Гурт лебедачий летів,
Він немерзнучу ковбаню
Покидати не хотів.

Плавав лебідь на роздоллі;
А щоб вирія знайти,
Прагнув тільки волі, волі
Та спокою в самоті.

Не журилась птиця дика,
Що за днем то день і гас,
Як згасає все одвіка;
А прийшов останній час,—

Заячав мій лебідь білий,
Вгору голову підняв,
Стріпонувся і без сили
В хвилях крила розпластав.

Так, в той час, як настигає
В самоті його кінець,
Гордовито умирає
Непривітаний співець.

АНГЕЛ СМЕРТИ

Хто б не був ти: сильний світа
Велет той, перед котрим
Без привіта і одвіта
Ми занедбано стоїм!

Хто б не був ти: старець бідний,
Що не знає, нащо й як
Примостити в скриньці мідній
Десь завгоряний п'ятак;

Хто б не був ти: юнак смілий,
Зачарований кругом,
Лада в шаті сніжнобілій
Коронована вінком,—

Не жахайтеся ви сили,
Що не знать в котрий час
Налітає від могили
Несподівано до нас.

То оману, то дурницю
Нам малюнок написав,
Що таємну чарівницю
Кістяком колись вважав.

Тая сила ангел божий,
Як всі ангели його,
Духом смирний, видом гожий,
Вірний кмет¹ царя свого.

Темним флворесом² повитий,
Проміж нами він літа,
Кладучи покою міти
На змовкаючі уста.

¹ Слуга.

² Флворес — траур.

І говоре: «Якби жало
Те, яким я жалю вас,
Та вражати перестало,—
Пожаліли б ви не раз!

Я беру з землі нікчемність
Ту, що долею зовуть,
І веду вас у таємність
Світу іншого, ніж тут...

Так літа посланець божий
З краю в край і день за днем —
Той і люблячий і гожий,
Що натще ми смертю звем.

ПРИМІТКИ

Друга збірка віршів Щоголева «Слобожанщина», що вийшла у світ в день похорон поета, складається з віршів, писаних в більшості ще у 80 - х роках, як про це свідчать дати під деякими віршами, деякі з них позначені роком видання першої збірки «Горскло» (1883). Можна гадати, що уже до 1891 - го року, за виїмком кількох віршів, пізніше написаних, збірка була готова, — про це говорять нам листи Щоголева, в яких він згадує збірку віршів «На Слобожанщині». Але ж видавати її у світ він не поспішав, даючи з неї окремі вірші (очевидно, на прохання редакторів) до різних часописів — до галицької «Зорі», «Складки», «Харьковских Губернских Ведомостей», «Южного Края» і т. д. В увагах до цих публікованих віршів, в статтях про Щоголева в місцевій пресі, ми раз - у - раз зустрічаємо згадки про «Слобожанщину».

Невеликий успіх першої збірки в публіці розхолював поета, і поспішати з виданням другої збірки він не мав бажання, потерпівши до того ж на першому виданні, як він сам признається, триста карбованців збитку. Крім того, всупереч тодішнім літературним обставинам і купівельній спроможності українського читача, упертий поет лишився вірним собі і згоджувався випустити книжку в пристойному лише вигляді, щоб вона була «в оболочке, соответствующей заключенной в ней работе». Старий естет і в цьому технічному питанні ішов проти «течения», не рахуючись з практикою видавання українських книжок.

Справа з друкуванням чи власне з підготовкою «Слобожанщини» до друку досить повно висвітлюється в листуванні поета з харківським знайомими — Беліковим, Шимановим і редактором альманаху «Складка» Ц. Білиловським. Беліков в своєму листі до Щоголева, пояснюючи причини млявого продажу «Ворскла», вказував на тяжке становище українського письменства «Ворскло издано чудесно, но дорого. При отсутствии у нас своей литературы, своей читающей публики, рекламы, своей критики мы не можем издавать книги дорогим изданием. Нам нужно ширить книгу как можно более, чтобы ее читал и сельский учитель, и студент, и писарь,

и грамотный крестьянин. В особенности это важно по отношению к классикам, к которым я причисляю и вас. Взгляните: весь Шевченко издан и продается за 35 коп., и их покупают, их читают, и слава богу... Дорогое роскошное издание Тараса в 10 рублей, изданное в количестве 100 экземпляров несколько лет тому назад (еще при Костомарове), до сих пор еще не распродано... В такому же тоні писав до Щоголева і Ц. Білиловський, принаймні, ми маємо відповідь Щоголева, де він різко і рішуче не згоджується на дешеве видання «Слобожанщини». Вважаючи, що 1 карб. 75 коп. за примірник ціна невисока, висловлюв далі Щоголів ряд дуже типових для нього думок: «Кропивницький стоить не 35 коп., а 3 рубля 50 коп., да и Ваша «Складка» не 35 коп. Что же дорогого 1 р. 75 коп. Но издавать книгу на бибуле, подобно дурацкой «Энеиде» или не менее дурацким байкам Глебова, произведенного галичанами в генеральи от поэзии, и сунуть эту книжку офене в коробку рядом с Бовою и Ерусланом — я на те не згодуюсь! Цур йому! краще порвуть та і кинуть, если нет иного сорта читателей на рублишку...

Я желяю, чтобы ее без гадливости могли держать в вымытых руках и человек образованный, и благовоспитанный юноша, и добронравный семинарист, и приличный хуторянин, и мечтательная дочь священника, и хорошая гимназистка; а всех таковых при 20 миллионах нашего народа, найдется, думаю, больше 25. Нет, тысячу раз нет: ни один продавец не сунет ювелирной вещи на осмотр в смердящие дегтем и горилкою руки Петрушек, для которых моя книжка — китайская грамота».

Хоч як і цікаві висловлює погляди Щоголів, але на цьому спинатися зараз не будемо, зауваживши тільки, що такі суперечки відтягали час видання книжки, і вийшла вона лише 1898-го року «стараннями» М. Лободовського, про бажання якого видати книжку Щоголева на свій власний кошт згадує поет в цьому ж листі до Білиловського. І, врешті, як трохи урочисто згадує акад. М. Сумцов: «30-го травня 1898-го року в Харкові стояв погожий весняний день. Соняшне проміння хвилею розливалось по вулицях і домах. В такий день відбувся сумний похорон харківського старожила - поета Якова Івановича Щоголева. В той же день на вікнах книгарень появилась в веселій весняній зеленій оправі книжка — це була «Слобожанщина»; вийшла вона на вулицю, ніби хотіла провести свого творця до місця його покію, буцім мала промовити, що «єсть бо древо надежда, яке бо посечено будет, паки процветет и леторосль его не оскудеет».

Але все таки Щоголів бачив уже видрукувану книжку, про це свідчить авторський примірник «Слобожанщини» в Харківському музеї ім. Г. Сковороди, з дуже уважними коректурними поправками, зробленими рукою поета. Лежачи, очевидно, уже в ліжку, Щоголів живо цікавився виданням і буквально смертельною рукою доводив

до кінця свою «філігранну» роботу без усяких практичних наслідків, бо книжка уже вийшла. Поправки ці зроблено за рукописним оригіналом «Слобожанщини», що переховуються в тому ж музеї ім. Сковороди, і хоч вони мають головним чином стилістичний характер, але, безперечно, зроблені доцільно і виправляють деякі незграбні вислови і недоречності в друкованому тексті. Так у віршеві «До чарівниці» в третій строфі в друкованому тексті перший рядок читаємо так:

Те ж саме, *ті* часи божевільні,
Бже покинутий їх черевик,
Ми палкі й необачно прихильні
Підняли, щоб сховати повік.

В першому рядку *ті* виправлено на *в ті* (ст. 47; авторське видання). Зрозуміло, що «ті» без прийменника «в» в контексті неясно в якому значінні ужито і є, очевидно, друкарською помилкою. Приклад стилістичних поправок бачимо в «Барвінковій Стінці», де провінційальне *тепера* («Стоять, було, грізні колись запорожці, тепера немічні й старі...») змінено на — «*Тепер* і немічні й старі...» і т. д. Редактор повної збірки творів Щоголева акад. М. Сумцов не звернув уваги на ці поправки, хоч і знав цей примірник «Слобожанщини». В рукописному оригіналі, крім того, раз-у-раз потрапляємо на відмінні від друкованого тексту вислови і навіть цілі речення, на що, знов таки, не звернули уваги редактори повної збірки творів. В нашому виданні ми вносимо в текст ті одміни писаного оригіналу, що за ними виправляв видрукований текст Щоголів. Одміни оригіналу, не уведені в текст Щоголевим, занотовуємо в примітках.

Порядок віршів zachовується первісний, за винятком останнього віршу «Ангел смерти», що не попав до друкованої збірки. В оригіналі «Слобожанщини», переписаному рукою поета, останнім вміщено цього вірша. З якихось міркувань поет не вмістив його в друковану збірку.

Багато мочі і краси. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 5.

На чужині. Написано 1883 року, в «Слобожанщині», ст. 6—7. Очевидно, вірш має автобіографічне значіння: старша його дочка померла в Криму від чахотки і, очевидно, її смерть і спричинилася до появи цього віршу. Рукописні одміни: 1 строфа, 1 ряд. — нерушима, 1 стр. 1 ряд. — ізгасанне, 4 стр. 4 ряд — поновлюсь.

Зимній ранок. Написано 1884 року, в «Слобожанщині», ст. 7.

Нива. Написано 1884 року, в «Слобожанщині», ст. 8—9. Ритмічною структурою, як і окремими мотивами, має спільні риси з відомим віршем Некрасова «Несжатая полоса». Одміни в рукопису:

1 рядок — прослав, 28 рядок — стерню? Не варт вона в полі нічого, 33 ряд. — Той чоловіком не був і не буде.

Хортиця. Написано 1884 року, надруковано уперше в «Зорі». 1887. Ч. 13—14, ст. 221—222. Рядок 20 в «Зорі» — тонче татарина. В «Слобожанщині»; ст. 9—10. Мотив належить до популярніших в українській романтичній поезії. Особливо близько до Шевченкового віршу «До Основ'яненка» (Б'ють пороги, місяць сходить).

Палати. Написано 1884 року, в «Слобожанщині», ст. 10—11.

Чернець. Написано 1884 року, в «Слобожанщині», ст. 11—13. В рукопису — ряд. 41 — края, ряд. 43 — края.

Лист. Написано 1884 року, в «Слобожанщині», ст. 14—15. Ряд. 15 — не можна.

В степу. Уперше надруковано в «Харьковских Губернских Ведомостях» 1884 року № 113 з присвятою «Д. И. Эварницкому на память публичных лекций, (1884 г.)». Як розповідає акад. М. Ф. Сумцов «причиною цього послужили публічні лекції, що читав Дм. Ів. Еварницкий в Харкові в квітні 1884 року про Запоріжжя. На останній лекції, після гучних оплесків, Срединський прилюдно подарував свою нову книжку «Флора Новороссийского Края», а Щоголів подарував лекторові свою поезію «В степу» (Твори. Ст. 107). В «Слобожанщині» (ст. 14—15) присвяту викинуто і випущено дві строфи з першого тексту. В першому варіанті після строфи 10 було: «Все кругом затихло»:

Все кругом затихло;
А на місці пліка
Згряя вороняча
Хижа і велика...

а після останньої строфи:]

Цеж тебе я бачу
Щирую родину;
Бачу ж мою неньу,
Бачу Україну!

Ці цікаві рядки автор не завів, можливо, боячись «неблагонадежного» тлумачення цих рядків, особливо першої строфи. А може, вони були заборонені цензурою — цензурного примірника «Слобожанщини» ми не маємо. В Шевченковому віршеві «Думи мої, думи мої» ми находимо символ більш виразний, але ж подібний до цього уступу, і в дореволюційних виданнях рядки ці були заборонені цензурою:

Там родилась, гарцювала,
Козацкая воля,
Там шляхтою татарами
Засівала поле,

Поки не остило...
Лягла спочить... А тимчасом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають.

В рукопису — 12 ряд. — порадіє.

Ялта. Уперше надруковано 1884 року в «Южном Крае», № 4605
В «Слобожанщині», ст. 16. — 17.

Жаданнє. Написано 1884 року в «Слобожанщині», ст. 17 — 18.
В рукопису ряд 23 — без устанку, 28 — не вкрили.

Пряха. Написано 1884 року, в «Слобожанщині», ст. 18. Строфа 4,
ряд 3 в друкованому тексті — іншу.

Дочумакувався. Написано 1884 року в «Слобожанщині», ст. 10.
В рукопису — 2 стр. 1 ряд — хитаюся, 3 стр. 3 ряд. — гуля ж вона
та... 6 строф. 3 ряд — що був собі я парубком, 8 стр. 2 ряд — до-
дому подався.

Травень. Видруковано уперше в «Южном Крае» 1894 року, № 4605,
а потім в альманасі «Складка» за 1897 рік, ст. 4 — 5. В «Слобожан-
щині», ст. 20.

Ніч під Івана Купала. Написано 1885 року, в «Слобожанщині»,
ст. 21 — 28.

Чередничка. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 28 — 29
8 строфа 1 ряд. — матусю.

Запорожець над конем. Написано 1885 року. Видруковано уперше в
«Харьковских Губернских Ведомостях», 1884, № 256. В «Слобожан-
щині», ст. 29 — 30. В першому тексті одміни — ряд. 14 — Зна, що ги-
нути, пора — після ряд. 28 іде ще:

Дівка милого любила,
Поки кращий не лучивсь, —
Ти навіки, ти без зради
З Запорожжям одруживсь.

Ряд 31 — Дорогі мої жупани.

Півень. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 30 — 31.

Рута. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 31 — 32.

Остання Січа. Написано 1883 року, в «Слобожанщині», ст. 32 — 33.
Присвячено І. Н. Дерев'янкину, приятелеві Щоголева в останні роки
його життя. Про Дерев'янкина буде докладно сказано в 3-му, біо-
графічному томі.

Ікона. Написано 1885 року, в «Слобожанщині» ст. 33 — 34. Поезія
навіяна спогадами Щоголева з дитинства. Мотив той самий, що і в
поемі Міцкевича «Пан Тадеуш», власне в першому розділі.

До дітей. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 34 — 35. В рукопису такі одміни: 2 строфа 2 ряд. — торами, 5 стр. 3 ряд. — страждник.

Батюшка. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 35 — 36. Уперше видруковано в «Зорі», 1887 року, ч. 20, ст. 327, з такими одмінами: ряд. 8 — А щоб і богові і людям послужити... 19 — Бідний добуток од миру; а дерти... 26 — трьошників треба денебудь заробити 33 — Треба про тее подумать, щоб тіло... 34 — Тепле щонебудь хоч в підкість погірло.

Не віракай. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 37. В рукописі 5 стр. 1 ряд. — вражий жиде.

Родина. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 37 — 39. В рукописі 7 строфа 6 ряд. — родинам, 8 строфа ряд. 4 — 5

Щоб чорне життя животом колихалось:
То в клятому пеклі розбій.

Опізнився. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 39 — 40. До «Слобожанщини» видруковано кілька разів: 1) «Зоря», 1893, ч. 7, ст. 130 — 131, 2) «Южний Край», 1894, № 4605, 3) альманах «Складка», 1897, ст. 1 — 2.

Братерство. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 40 — 41. В рукописі 5 строф, 3 ряд. — змеркли, 8 стр. 2 ряд. — то й пізнать горяку бідного боялись.

Літній ранок. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 41 — 42. В рукописі 2 стр. 3 ряд. — пісня жайворонка леться. Вірш нагадує популярну поезію О. Фета: «Я примел к тебе с приветом».

Чабан. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 42 — 43. Видруковано уперше в альманасі «Складка», 1897, ст. 3 — 4. Мотив розроблений в популярному вірші Генріха Гайне «Пастух», з циклу віршів «З пододорожі на Гарц». Наводимо для зіставлення:

Ти король, пастушку гордий:
Твій престіл — отсей горбок,
Ясне сонце над тобою —
Щирозлотний твій вінок.

Овечки в червоних стрічках
Коло ніг твоїх лягли,
А дорадники — телята —
Гордо голови зняли.

А в кізлят придворній трупі
Кожний майстер — не актор,
А корів дзвіночки любі
І пташки — придворний хор.

Має́спів свою принаду —
Так і вабить під сосну,
Шум ялиць і водоспаду
Хилить голову до сну.

А між тим приймає владу
Пан міністер — вірний пес,
Він на все вже має раду:
«Гав» та «гав» на край уресь.

А король крізь сон лепече:
«Влада — ох! не легкий дар!
Відпочити б дома, легчий
При царівні цей тягар».

Я би голову державну
Похилив на груди їй,
Бо в очах її все царство,
В них і скарб державний мій.

В друкованому тексті 2 строфа 1 ряд виправлено Щоголевим — «грудинна» на «грудину».

Барвінкова Стінка. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 43—46. В друкованому тексті 4 строфа 2 ряд. стояло — тепера. В рукописові 7 стр. 2 ряд. — заступе — виправлено не рукою Щоголева — та вступе. 9 стр. 1 ряд. — плодуче — виправлено тою ж рукою на — родуче, 10 стр. 4 ряд. — по. околіям — виправлено тою ж рукою — по околицям. 14 стр. 2 ряд. — княгиня — виправлено тою ж рукою на — грапиня. Остання строфа 2 ряд. — чутка — виправлено — на звістка. Стр. 17 ряд. 3 в друкованому тексті — коляску, виправлено Щоголевим на колясу.

«Барвінкова Стінка — теперь село Изюмского уезда Харьковской губернии, близь г. Славянска. Это предание рассказал мне 70-летний славянский обыватель Михайло Пикуль, пояснив, что он слышал его от своих деда и отца». Автор.

Грало. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 45 — 46. В рукописі маємо і варіант, закреслений Щоголевим:

2 строфа

Ти не слухав: переборів
Під ними не розбирав, —
Вдарив зразу їх без жалю,
Та відразу і пірвав.

3 строфа

Може, хай тепер заграють,
Як попереду? О, ні!
Грало теж, та одголосу
Ні в одній нема струні.

До чарівниці. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 46 — 47. Надруковано уперше в альманасі «Складка», 1897, — ст. 3 — 4. В тексті друкованому 4 стр. 1 ряд. стояло — ті. В первісному тексті в «Складці» згідно з рукописом було — в ті. Ряд. 27 в «Складці» — Щастя їм, як нікчемного мало...

Война. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 47 — 49.

На полюванні. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 49 — 52. В друкованому тексті 23 стр. 4 ряд. — пов'язочку. 1) Мошенка — речка под Ахтыркою. Вокруг нее хутора. 2) Чернeshина — село под Ахтырским монастирем. 3) Журавне — село под Ахтыркою. Примітки автора.

Колодязь. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 52 — 53. 7 стр. 4 ряд. в рукоп. — вдачишся, в друкованому — трапишся, що виправлено Щоголевым на — втрапишся. В друкованому тексті 6 стр. 2 ряд. було — відбиті, 8 стр. 4 ряд. — лихтарню.

Зозуля. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 53 — 55. Ряд. 39 в друкован. тексті було — і знова, ряд. 41 — раз - по - раз.

Запорозький марш. Написано 1885 року, в «Слобожанщині», ст. 55 — 56. В друкованому тексті в стр. 11 ряд. 1 було — возьме.

Чайчині діти. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 56 — 58. В друкованому тексті в 15 строфі 1 ряд. — ростило.

Пасічник. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 58 — 60. В рук. остання строфа 4 ряд. — так.

Після бурі. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 60 — 61.

Зерно. Написано 1886, в «Слобожанщині» ст. 61 — 62. В друкованому тексті 3 стр. 1 ряд. було — крите. В рук. остання строфа 4 ряд. — плодючі.

Сподівання. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 62 — 64. В друкованому тексті в 7 стр. ряд. 1 було — вдивлятихся.

Гайки. Написано 1887 року, в «Слобожанщині», ст. 64 — 65. Вірш нагадує широко відомий вірш О. Толстого: «Где гнутся над омутом лозы». Наводимо для зіставлення текст віршу:

Где гнутся над омутом лозы,
Где летнее солнце печет,
Летают и пляшут стрекозы,
Веселый ведут хоровод:

«Дитя, подойди к нам поближе;
Тебя мы научим летать!
Дитя, подойди, подойди же,
Пока не проснулася мать!

«Под нами трепещут былинки,
Нам так хорошо и тепло,
У нас бирюзовые спинки,
А крылышки точно стекло.

«Мы песенку знаем так много:
Мы так тебя любим давно...»
Смотри, какой берег отлогий,
Какое песчаное дно!»

До молоді. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 65 — 66.
На зрубі. Написано 1886 року, в «Слобожанщині», ст. 66 — 67.
Перша частина віршу нагадує поезію Ф. Тютчева «Дым», що написана
була під вражінням від читання роману Тургенева тої ж назви:

Здесь некогда могучий и прекрасный,
Шумел и зеленел роскошный старый лес;
Не лес, а целый мир разнообразный
Исполненный видений и чудес.

Лучи сквозили, трепетали тени,
Не умолкал в деревьях птичий гам,
Мелькали в роще быстрые олени
И ловчий рог взывал по временам...

Ніч. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 67 — 68.
Серденько. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 68.
В діброві. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 68 — 69.
Престол. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 70 — 71.
В рукописі 1 строфа 4 ряд.— покриті, в друк. тексті — обвиті, ви-
правлено Щоголевим на — повиті.

Колядка. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 71 — 72.
Надруковано уперше в «Зорі», 1895, ч. 2, ст. 26.

Крамар. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 72 — 73.
Дарунок. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 73 — 74.
Надруковано уперше в «Южном Крае», 1894, № 4605 з відмінами:
7 ряд.— І від страти довгі роки... Ряд 20 — Над долиною весна...
23 — Невиразна міч і сила... 25 — Далі сласози, нуда, розпач...

Колядка. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 74 — 75.
В рукописі перша стр. 4 ряд.— горів, 2 стр. 2 ряд.— іх, 7 стр. 3 ряд.
янгеляток.

Пісня юнаків. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 75 — 76.
Надруковано уперше в «Зорі», 1887, ч. 20, ст. 332, під назвою *Gaudeamus*
з варіантами: 3-й *Alma mater* перед нами... 11 — Слава ж тим
хто нас освітить... 12 — І пригріє і привітять... 13 — Але книжка —
теж що була... 14 — Ледяна й холодна брила... 19 — Нам хоч іскру
правди влити... 26 — Кожен винен чергу мати...

Лялька. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 76 — 77.
Видруковано уперше в «Южном Крае», 1894, № 4605.

Зимний шлях. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 77.

Метелик. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 78. В популярному колись вірші Олесея «Айстри» в ритмічних і фразеологічних прикметах виразно відчувається вплив цього твору Щоголева. Наведемо для зіставлення першу строфу:

Опівночі айстри в саду розцвіли,
Умились росою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать,
І в райдугу барвів життя убирать...

Бабусина казка. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 78—84. В рукопису 6 стр. 11 ряд.— Хоч скільки не бігай — не бігай неволі... 9 стр. 24 ряд.— Здрастуй, голубонько, здрастуй, кохана... 35 ряд.— В вічі твої, моя щирая любко... 10 стр. 12 — 13 ряд:

К бісу горілку! Нехай тобі, враже,
Вдень і вночі ще той бенкет присниться...

12 стр. 4 ряд.— каже, 4 ряд.— ясну.

На дорогу труну. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 84 — 85. Вірш, очевидно, написано з нагоди смерті улюбленого сина Василя, талановитого музики. В рукописі 1 стр. 4 ряд.— уламка, 7 стр. 1 ряд.— А він.

Одповідь. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 85 — 866 стр. 1 ряд. у друкованому тексті було — горща. В рукописі 7 стр. 3 — 4 ряд.:

Взяли горща під стрілкою,
Кістки розкидали...

Суботи св. Дмитра. Написано 1888 року, в «Слобожанщині», ст. 89 — 91. Надруковано уперше без посвяти в «Зорі» 1893, ч. 22, стор. 431 потім передруковано (також без посвяти) в альманасі «Складка» 1897, ст. 5 — 7. Варіанти 31.— Гляжу: в красі і мочі літ... («Зоря», «Складка»). 36. В їх очах світить блиск надій... 40. Що їх дорогу перейма («Зоря»). 41. Нещадно смерті, рочна тінь («Зоря», «Складка»). 44. Огрядні, постаттю гінкі. В рукописі 4 стр. 1 ряд.— гляжу, 5 стр. 4 ряд.— рочна. Про В. П. Горленка, якому присвячено вірша, буде сказано в III томі.

Лоскотарочка. Написано 1889 року, в «Слобожанщині», ст. 105 — 107. Надруковано: 1) «Зоря» 1893, ч. 1, ст. 4; варіанти: 3 — Убачить клечення ламає... 19. В темне листя обертали... 2) «Южный Край» 1892, 1 червня, № 4605, варіанти: 14 — Сиротина, що ти рідна.

Листопад. Написано 1889 року, в «Слобожанщині», ст. 108 — 109. Остання строфа 4 ряд.— По літу восени...

Не чує. Написано 1889 року, в «Слобожанщині», ст. 109.

Масниця. Написано 1893 року, в «Слобожанщині», ст. 121 — 122. Уперше надруковано в «Зорі» 1893, ч. 4, стор. 63 — 64 з варіантом: 26. Бачить хуторок.

Орлячий сон. Написано 1893 року, в «Слобожанщині», ст. 122 — 123. Надруковано уперше в «Зорі» (1893, ч. 18, ст. 348) і потім без змін передруковано в «Южн. Кр.» 1894, 29 травня № 4602. Варіанти: 4. Густо виснуть круг нбого. 14. Мчуться в зеленях степів. 27. Бачить: поле всюди голе... В рукописі: 4 стр. 4 ряд.— чати. 6 стр. 3 ряд.— кров.

Над потоком. Написано 1893 року, в «Слобожанщині», ст. 124. Вперше видруковано в «Южн. Кр.», 1894, 1 червня, № 4605.

Вовкулака. Написано 1893 року, в «Слобожанщині», ст. 125 — 127. Фабула записана Изюмского уезда Харьковской губернии Алисовской волости в деревне Кантемировой, близъ г. Славянска, со слов местной крест'янки. Автор.

Під великдень. Написано 1893 року, в «Слобожанщині», ст. 127 — 128. В рукописі додана ще строфа наприкінці:

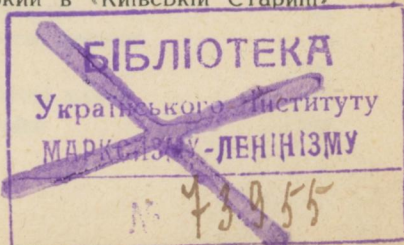
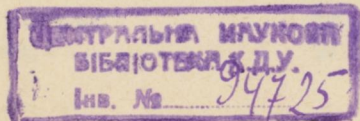
І що пада недалечко
Коло їх святе яечко.
А на сході світ зорить,
Сонце плине і горить.

Жмуток. Написано 1893 року, в «Слобожанщині», ст. 129 — 130. Вперше вміщено в «Южн. Кр.», 1894, 29 травня, № 4602.

Три дороги. Написано 1894 року, в «Слобожанщині», ст. 130 — 134. Вперше надруковано в «Зорі», 1895, ч. 1, ст. 3 — 6, з варіантами: 2. Легшу дорогу по долі знайти. 8. Вибрати з трьох, що пішли по пологу... 12. Скрізь її сору трава пробивала... 14. Вогких і сяйних від рос золотих... 21. Проліски лізли скрізь корні вільшини... 26. Лізли по схилах веселих долин... 35. І величання ізроді вражали... 40. Шлях мій заслався крутою горою... 43. І, як скрізь слъози, душі говорила... 45. Думку про весну від себе жени... 65. В полі далеко високі й гучні... 72. Й шлях застилався крутою горою... 75. І, як скрізь слъози, душі говорила... 81. І я вернувся, трируччя знайшов... 88. Давить стодоли багата пашниця... 95. Вітром і холодом дує з від його... 99. Все нам чуже тут — ізрода і люди. 102. Вмить перервався холодний мій шлях... 109. Далі по той бік ти більше не жди... 116. Краще було б нам і в мир не ходити. В рукописі: 18 стр. 4 ряд.— Жовті снопи у копицях лежали. 19 строфа. 2 ряд.— заблідій. 4 ряд.— постилався.

Лебідь. Написано 1898 року, в «Слобожанщині», ст. 142 — 143. 4 стр. 4 ряд.— слободи.

Ангел смерти. Написано 1898 року. Вірш міститься останнім в рукописі «Слобожанщини» і як, згадувалось, не увійшов в друкований текст. Його опублікував М. Лободовський в «Київській Старині» 1901-го року. Кн. 1.

ЗМІСТ

	Стор.		Стор.
Передмова автора	7	На полюванні	57
✓ Багато мочі і краси	11	Колодязь	61
На чужині	12	Зозуля	62
Зимній ранок	13	Запорозький марш	64
Нива	14	Чайчині діти	65
✓ Хортиця	15	Пасічник	67
Палати	16	Після бурі	69
Чернець	18	Зерно	71
Лист	20	Сподівання	72
В степу	21	Гаївки	73
Ялта	22	До молодої	75
Жаданне	23	✓ На зрубі	76
✓ Пряха	24	Ніч	77
Дочумакувався	25	Серденько	78
Травень	26	В діброві	78
Ніч під Івана Купала	27	Престол	79
✓ Чердничка	35	Колядка	81
✓ Запорожець над конем	36	Крамар	81
Півень	37	Дарунок	83
Рута	38	Колядка	84
Остання Січа	39	Пісня юнаків	84
Ікона	40	Лялька	85
До дітей	41	✓ Зимній шлях	86
Батьושка	43	Метелик	87
Не врікай	44	✓ Бабусина казка	88
Родина	45	На дорогу труну	94
✓ Опізнався	46	Одповідь	95
Братерство	48	Вінок	96
Літній ранок	49	Лірник	97
✓ Чабан	50	Поле поорано	97
Барвінкова - Стінка	51	Суботи св. Дмитра	99
Грало	54	Озеро	101
До чарівниці	54	Климентові млини	102
Война	55	Ворожіння	107

	Стор.		Стор
Старовина	109	Над потоком	136
Захистя	110	Вовкулака	137
Сон	111	Під великдень	140
Мариво	112	Похорони	141
Споминки	115	На весні	142
Лоскотарочка	116	Жмуток	142
Бранка	118	Три дороги	144
Листопад	120	Пісня	147
Не чує	120	Чуприна	148
Кобзар	121	Останній з могікан	149
Чом не дали долі	122	Клечана неділя	150
Ніч св. Валентина	123	Гора	152
Золота бандура	124	Попіл	152
Нерозумна мати	128	Огир	154
Недорід	129	Ракита	155
Незабутня	130	Лебідь	156
Побратима	131	Ангел смерти	157
Масниця	133	Примітки	159
Орлячий сон	135		

